

MÜBADELENİN İKTİSADİ SONUÇLARI ÜZERİNE BİR RAPOR

Murat Koraltürk

Sunuş

İktisat biliminde temel üretim faktörleri olarak emek, sermaye ve toprak belirtilir. Bu üç faktör üretim sürecinin, yani ihtiyaçların giderilmesi için gereken mal ve hizmetlerin elde edilmesinde mutlak gerekli unsurlardır. Emeğin kaynağı insan olmakla birlikte, buradaki insan, üretim sürecini olanaklı kılacak bilgi, beceri ve diğer donanımlara sahip olan varlıktır. Dolayısıyla, nüfus hareketlerinin ekonomik etkinlikler ve gelişme üzerinde doğrudan etkisi vardır. Çünkü başta iç ve dış göçler olmak üzere çeşitli biçimlerde gerçekleşen nüfus hareketleri sonucu, yer değiştiren nüfus içinde bulunan emeğin, terk ettiği ve yeni yerleştiği bölge veya ülkenin ekonomisi üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri olur.

Batıda kapitalizmin gelişiminde nüfusunun niceliksel ve niteliksel evrimi büyük rol oynamıştır(1). Batıda olduğu gibi doğuda Osmanlı Devleti'nde de nüfusun seyri iktisadi gelişme üzerinde başlıca etkenlerden birisidir. İktisadi durgunluğun hüküm sürdüğü XIV. yüzyılda kurulan Osmanlı Devleti'nde nüfusun kıtlıklar, salgın hastalıklar ve savaşlar nedeniyle çok az olduğunu fiyatların düşüklüğünden çıkartmak mümkündür. Bu dönemde, üretim artışını gerektiren hiç bir gelişme söz konusu olmamıştır. Fiyatların düşük olması, arza karşı talebin yani nüfusun düşük olduğunun göstergesidir. XV.yüzyıla ait tapu defterleri de Anadolu ve Rumeli'nin az nüfusa sahip olduğunu gösterir. XVI. yüzyılda ise Osmanlı Devleti'nde nüfusun artış gösterdiği kaydedilir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ise iç güvenlik sorunları nedeniyle özellikle genç erkek nüfus azalmıştır. Buna bağlı olarak bir durağanlık ortaya çıkar. Osmanlı Devleti'nde özellikle XX. yüzyılın başlarında nüfusun arttığı görülür. Bunun da nedeni toprak

kayıplarının sonucu gerçekleşen göçlerdir. Türkiye, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından ve cumhuriyetin kurulmasından da sonra, ancak 1950'lerden itibaren halen süren ve siyasal, toplumsal ve ekonomik bir çok sonuç doğuran önemli bir nüfus artışı sürecine girmiştir(2).

Osmanlı Devleti'nin son, Türkiye Cumhuriyeti'nin ise yaşadığı ilk büyük nüfus hareketi işgalci güçler ile işbirliği yapan yerli hıristiyan nüfusun Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başarı ile gelişmesi karşısında kaygıya kapılarak Ege kıyılarına doğru hareketleriyle başlamıştır. Bu süreç Yunanlıların hezimet ile sonuçlanan Anadolu maceralarının ardından 30 Ocak 1923'te Lozan'da imzalanan "Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol" ile kitlesel bir boyut kazanır(3). Bu süreçte yaklaşık 1.5 milyon Rum Anadolu'yu terkederken, 500.000 civarında Makedonyalı Türk ise Anadolu'ya göç eder. Osmanlı ekonomisinde önemli yere sahip olan gayri müslim nüfusun mübadele sonucu Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkeyi terk etmesi ekonomi üzerinde önemli etkiler yapar.

Bu sayfalarda, mübadelenin ekonomik boyutuna ilişkin önemli açıklamaların yer aldığı bir raporun çevrimyazımı bulunmaktadır. Anılan raporda hem mübadele öncesi hem de sonrasında yani Cumhuriyet'in ilk yıllarında İzmir ve çevresinin iktisadi durumuna ilişkin bilgi verilirken bölge ekonomisinde mübadele öncesinde gayri müslim unsurların yeri ve rolü yanısıra, mübadelenin ardından bu unsurların göçleri ile ortaya çıkan boşluğu Müslüman-Türk unsurların nasıl doldurduklarına ilişkin görüşler yer almaktadır.

Rapor 1925 yılında İzmir Ticaret Odası Başkanı Alaiyelizade Mahmut Bey tarafından kaleme alınmış ve aynı yıl İstanbul Sanayi ve Ticaret Odasına yayınlanmak üzere gönderilmiştir. Raporun İstanbul'da yayınlanmasının nedeni ise İzmir Sanayi ve Ticaret Odası Dergisi'nin bu tarihte daha yayınlanmıyor olmasıdır. Önemli bir kaynak niteliğindeki bu rapora İzmir'in yakın tarihine ilişkin araştırmalarda rastlanmamasının nedeni de İzmir'de değil İstanbul'da yayınlanmış olması olsa gerektir(4). Rapora atıfta bulunan yegane araştırmacı ise Vedat Eldem'dir(5).

İzmir Ticaret Odası Reisi Alaiyelizade Mahmut Bey'in kaleme aldığı raporda İzmir'in iktisadi yaşantısında mübadele ile bölgeyi terkeden Rum ve Ermeniler'in önemli yer işgal ettikleri hatta bunların göçünden sonra ortaya çıkan boşluğu Türklerin dolduramayacağı, buna bağlı olarak Batı Anadolu'da üretimin ve ihracatın düşeceği, İzmir'in Akdeniz limanları arasındaki önemini yitireceği yönünde Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde çeşitli ekonomik

çevrelerin ve Türkiye'deki yabancı diplomatların dahi düşünceye sahip oldukları ifade edilir. Yunanlılar'ın bu düşünceyi işleyerek Batı'daki ticaret merkezlerinde İzmir ve bölgesinin iktisadi durumu aleyhine propaganda yürüttükleri belirtilir.

Raporda İzmir'in iktisadi önemini ihracatın oluşturduğu ve ihracata konu olan ürünlerin de hemen hepsinin tarımsal ürünler oldukları, bunların başlıcalarını, tütün, üzüm, incir, zeytinyağı, pamuk, afyon, palamut, meyan kökü, bakla ve arpanın oluşturduğu ifade edilir. Bu ürünler içinde afyon, palamut, meyan kökü, bakla ve arpa üretiminde Rum ve Ermenilerin hiçbir rolleri olmadığı ancak tütün, üzüm, incir, zeytin yağı ve pamuk üretiminde ise kiminde az kiminde çok Rum ve Ermenilerin rolü olduğu belirtilir. Rum ve Ermenilerin göçü ile bu ürünlerin üretiminde bir gerileme beklenmesine karşın Türklerin gayretli çalışmalarıyla bu beklentinin aksini gerçekleştirdikleri ifade edilir.

Raporda daha sonra sırasıyla üzüm, incir, tütün, zeytinyağı, pamuk üretimi ve fiyatları değerlendirilmektedir. Verilen rakamlara göre üzüm üretimi 1924 yılında Birinci Dünya Savaşı ve işgal yılları dönemi üretim seviyesinin üzerine çıkmıştır. 1923 ve 1924 senesi incir üretiminin savaş öncesi dönem üretiminin de üstünde bir rekor seviyede olduğu ve bütün ürünün ihraç edildiği ve elden çıkartıldığı belirtilir. Tütün üretimi ile de ilgili olarak mübadele sonucu tütün üreticiliğinde uzmanlaşmış Makedonya'dan gelen göçmenlerin İzmir havalisine yerleştirilmesi ile tütün üretiminin nitelik ve miktar olarak artacağı ifade edilir. İstatistiklere göre 5-30 milyon kilo olan zeytinyağı üretiminin, 1925'te 25 milyon kilo olduğu ve tamamının hemen ihraç edildiği belirtilir. Yunan işgali sırasında 5 bin balyaya kadar düşen pamuk üretimi 1923'te 9.5 bin balya, 1924'te ise 27 bin balyadır. Bu ürünün 5-6 bin balyası İzmir'deki iki fabrikada işlenir.

Raporda Rum ve Ermeniler'in etkin oldukları halı üretiminde de mübadeleden sonra Türklerin ortaya çıkan boşluğu doldurdukları dile getirilir. Palamut toplama işi mütarekeden sonra işçi ücretlerinin ve taşıma maliyetlerinin artması karşısında kârlı bir iş olmaktan çıkar, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce yılda 50 bin ton ihraç edilen palamutun 1921 yılı ihracatı 18.5 bin tona kadar düşer. 1924'te 27.5 bin tona yükselir. Fiyat artışına bağlı olarak palamut üretiminin de artacağı kaydedilir. Meyan kökü, meyan balı, bakla ve arpa üretiminin ihracat rakamlarına göre işgal yılları seviyesinin üzerinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Raporda tarım aletleri giriş ve kullanımının arttığı ifade edilir. İklim koşullarının uygunluğuna da bağlı olarak tarımsal üretimin iyi sonuçlar vereceği

belirtilir. Bu göreceli gelişmeye bağlı olarak 1922 yılında İzmir'in ihracatından ülkeye 40 milyon TL girmiş iken 1924'de yine İzmir'den yapılan ihracat yolu ile ülkeye 80 milyon TL gireceği tahmin edilir.

Raporda yer alan tarımsal üretim ve tarım ürünlerine ilişkin ihracat rakamları yanında İzmir'den yapılan ithalata da yer verilir. İzmir'de Ermenilerin ellerinde bulundurdukları toptan kumaş ticaretinin Rum ve Ermenilerin ülkeyi terk etmesinden sonra kentte üç beş Musevi'nin mağazasının bulunduğu belirtilir. Ancak iç bölgelerden gelen yerli müteşebbislerin kısa sürede bu ticaret alanına sermaye yatırdıkları ve Ticaret Odası'na kayıtlı elli dört manifatura dükkanının bulunduğu belirtilir. Bu tüccarların önce İstanbul'daki girişimciler aracılığı ile ithalatta bulunurken artık doğrudan Avrupa'daki üreticiler ile ilişkiye geçtikleri ve gereksinim duyulan mensucat ürünlerini ithal ettikleri ifade edilir. Raporda kumaş toptancıları dışında mübadeleden sonra Türkler tarafından işletilen otuz beş kahve, şeker ve pirinç gibi malları satan ticarethane, sekiz büyük hırdavat mağazası, on iki mensucat-ı dahiliye mağazası, dokuz halı ihracat ticarethanesi, üçyüz onyediyahliye mahsulat-ı dahiliye işleriyle uğraşan ticarethane, otuz altı kutu, yağ, makarna fabrikası kurulduğu, Rumlar tarafından işletilen un fabrikasının da bir Türk tarafından işletildiği, bakkal dükkanları ve diğer küçük esnaf ticarethanelerinin bu hesaba dahil edilmediği, bunların Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki miktarından çok olduğunun sanıldığı ifade edilir. Raporun sonunda iktisadi ilerlemenin Cumhuriyet Hükümetleri'nin desteği ile artacağı da belirtilir.

Raporda ısrarla vurgulanan ve rakamlarla desteklenen üretim artışını, başta uzun süren savaşların ardından bu savaşlar sırasında silah altında tutulan ve önemli bir bölümü tarımda istihdam edilen emeğin tekrar toprağa dönmesiyle açıklamak mümkündür. Osmanlı Devleti'nde iktisadi yapıda önemli yeri olan gayri müslimlerin büyük bir bölümünün mübadele ile Türkiye'yi terk etmelerine karşın raporda da verilen rakamlara göre tarımsal üretimde bir düşmenin ortaya çıkmaması bu gayri müslim nüfusun tarımda etkinliğinin ticaret veya tarım dışı üretim alanlarında olduğu oranda çok olmamasına bağlıdır.

Rapor tarihini izleyen yıllarda bölgede tarımsal üretimin arttığı görülmektedir(Tablo-1). Bu artış savaş ve işgal dönemiyle karşılaştırılır ise savaş öncesi seviyeye ancak ulaşmaktadır. Raporda da ileri sürüldüğü gibi mübadeleden sonra Türklerin yalnızca tarımsal üretimde değil sanayi ve ticarete de etkinliği artmıştır. Bunu 1930 yılı itibariyle saptanan rakamlar ortaya koyar. Bölgedeki toplam 6.621 imalathane ve sanayi işletmesinin başta

629 adedi un fabrikası ve değirmeni olmak üzere büyük bir bölümü tarım ve tarıma dayalı sanayi işletmesidir. 73.297 kişinin istihdam edildiği sanayi işletmeleri ve imalathanelerinde en çok işçinin bulunduğu işletmeler 13.630 işçi ile tütün, 12.852 işçi ile kumaş imalathaneleridir. 29.000 kişi ise halı tezgahlarında çalışmaktadır. Bütün sanayi kuruluşlarında kullanılan toplam 27.733 beygir tutarındaki muharrik gücün 11.639 beygiri un fabrikaları, değirmenleri, zeytinyağı imalathanelerinde sarfedilmekte, 6.000 beygiri İzmir Elektrik Şirketi, 4.596 beygiri mensucat sanayiinde kullanılmaktadır(6). İzmir'de toplam 4.691 esnaf bulunmakta, 1.284'ü demir ve maden işlerinde, 1.069'u otel ve kahve işlerinde olmak üzere geriye kalan bölümü ise kereste, deri, mensucat işleri, boyacılık, toprak mamulati, matbaacılık, sağlık işleri gibi işlerle uğraşmaktadır(7).

İzmir, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin batı emperyalizminin yörüngesine girme sürecinde iktisadi bakımdan ülkenin önde gelen bir bölgesi haline gelir. Bölgeye gelip yerleşen yabancı uyruklular yanında özellikle yerli gayri müslim unsurlar bu süreçte Müslüman unsurlara karşı bir çok iktisadi üstünlük elde ederler. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı izleyen dönemde bu gayri müslim unsurların ülkeyi kitlesel olarak terk etmesi ister istemez bölge ve ülke ekonomisi üzerinde olumsuz etkiler yapar. Ancak İzmir Ticaret Odası Reisi Alaiyeli Mahmut Bey'in raporunda da ortaya konduğu üzere bu olumsuz etkiler kısa sürede aşılmaya çalışılır. İzmir ve bölgesinin hiç değilse İstanbul'dan önce işgal sonrasında işgal döneminin ve mübadele ile ortaya çıkan değişimin olumsuz etkilerini aşmada daha da başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Kısa bir süre içinde Türk nüfusun ve girişimcilerin tarımdaki etkinliklerini pekiştirdikleri gibi tarım dışı iktisadi alanlarda özellikle ticaretle de etkinliklerini arttırdıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 1

1926-1930 Yıllarında Batı Anadolu'da Tarımsal Üretim (Ton)

<u>Ürünler</u>	<u>1926</u>	<u>1927</u>	<u>1928</u>	<u>1929</u>	<u>1930</u>
Üzüm	39.500	48.000	45.000	51.000	35.000
İncir	23.500	32.000	33.000	33.000	25.000
Tütün	21.000	25.000	23.345	15.215	-
Zeytinyağı	16.500	55.000	33.000	15.000	-
Pamuk	4.500	5.500	5.000	7.000	-

Kaynak: M.Zeki, a.g.e.,s.15, 28, 42, 56, 86.

Rumlar'ın Hicretinden Evvel ve Sonra**İzmir Ahvâl-i İktisâdiyyesi***

Küçük Asya'da iklim ve istihsâlât yüzünden pek kıymetli ve zengin arâzi ve civâra mülk bulunması ve esâsen Garbî Anadolu'nun en mümtaz bir merkez-i ticareti olması dolayısıyla Türkiye'de ve hatta Akdeniz üzerinde mevki-i iktisadiyyesinin yüksekliği ile tanınmış olan İzmir'den ve İzmir mıntika-i iktisadiyyesi hududu dahilinden 1922 senesi kısm-ı âhirinde yerli Rum ve Ermenilerin Yunanistan'a ve mahall-i sâireye hicret ettikleri malum-ı alemdir. Tabiidir ki, bu giden ve aded-i nüfusu yüzbinlere baliğ olan Rum ve Ermeniler içinde pek çok iktisat amilleri mevcut idi. Nıfs-i İzmir alem-i ticaretinde Rum ve Ermeniler hakikaten yüksek mevki-i işgal etmekteydiler. Bu iki unsurun hicret-i umumiyelerini müteakib bazı Avrupa ve Amerika ticaret ve sanayi erbabında, hatta memleketimizdeki Avrupalı diplomatlarda bile öyle bir kanaat hasil oldu ki, İzmir ve mıntika-i iktisadiyyesi ticaret ve istihsalat aleminde mütehassıl boşluk Türkler tarafından doldurulamayacaktır ve bundan böyle İzmir'in ehemmiyet-i ticariyesi ve şu garbi Anadolu'nun mümtaziyet-i istihsaliye ve ihraciyesi çok aşağı mertebeye düşecek ve seneler geçtikçe İzmir, Akdeniz limanları arasındaki mevki-i iktisadiyesini gaib edecektir.

İşte bu kanaat aynen ve belki de daha ziyade olarak Yunanlı komşularımız da mevcut olmakla beraber, bu memleketle hemcivarı ve ihracat, mahsul ve metalarımızdaki müşahebet sebebiyle müstehlik garb memleketlerinde daima yekdiğerimize karşı birer rakib-i iktisadi olduğumuzdan Yunanlılar İzmir'in ehemmiyet-i iktisadiyesini zai eyleyeceği hakkındaki kanaatlere aynı tarzda pek hatalı ve fahiş fikirler ilave ederek, garb merakiz-i ticariyesinde aleyhimizde propagandalara başlayıp, bu propagandalarını gûna-gün vesait ve vesail ile tevali ettirmekte oldukları müşahadat ve müstahbir etmezdendir.

Halbuki hakikat-ı hal büsbütün başka şekilde bulunduğundan bu hususta erkamı da muhtevi ve tamamen menabi-i asliyeden alınmış malumat-ı hakikiyenin muhtasaran enzar-ı ammeye arzını meslektaşlarım olan dahilde ve hariçteki erbab-ı iktisadın tenvir-i efkarı için faydeli gördüm.

İzmir mıntika-i iktisadiyesinin ehemmiyeti, başlıca ihracat cihetindedir. Zira Türkiye'de en fazla ihracat yapan liman İzmir limanıdır. Limanımızın eskiden beri senevi ihracatı, ithalatından çok fazladır. Mesela harb-i umumiden evvel senevi sekiz milyon lira ihracata karşı beş milyon lira ithalatı vardı. Memleketimiz zenaat memleketi değil ziraat memleketi olduğundan halı

müstesna olmak üzere, mühim ihracaat metaamız tamamen mahsulat-ı ziraiyeden ibarettir. Bunlardan başlıcaları tütün, üzüm, incir, zeytinyağı, pamuk, afyon, palamut, meyan kökü, bakla, arpadır. Şimdi bu maddelerin eski istihsalat ve ihracat miktarlarıyla hal-i hazırdaki miktarlarını mukayese edelim. Mezkur istihsalat kısımlarından esasen Afyon, palamut, meyan kökü, bakla, arpa ziraiyat ve istihsalatından Rum ve Ermeniler'in hiç bir vakit rolleri yoktu denilebilir. Onun için bu iki unsurun memleketimizden hicret etmeleriyle şu beş kısım mahsulümüz üzerinde bir değişiklik olup olmadığı cihetinin tedkikinde fazla tevakif zaidir. Yunanlı komşularımızın ve oraya hicret eden eski hemşehrilerimizin pekala bildikleri ve itiraz edemeyecekleri bir hakikattir. Fakat tütün, üzüm, incir, zeytinyağı, pamuk istihsalatında, bazısında daha çok, bazısında daha az olmak üzere öteden beri Rumlar alakadar idiler. Hususiyle tütün ziraiyatında ve terbiyesinde Rumlar'ın çok iyi mevkiileri vardır. İşte Rum ve Ermeniler'in hicretinden sonra bunlara ait emval-ı metrukeden olan çekirdeksiz üzüm bağlarımızın layığıyla bakılamayarak, seneden seneye üzüm istihsalatımızın tabiyatıyla eksileceğinden, incir istihsalatımızın dahi aynı sebebler ile fakat üzümünden daha az derecede ve lakin her halde müteessir olacağından ve amalenin ve bir çok mütehasısın eksilmesi sebepleriyle tütün istihsalatımızın kemiyetten ve keyfiyetten noksanlaşacağından memleketimizde biraz endişe ediliyordu. Zeytinyağı ve pamukçuluğumuzda ise mezkur endişe hiç de varid görülüyor idi. Halbuki ilk seneden itibaren gerek üzüm ve incir ve tütün mıntıklarındaki yerli halk müteşebbis Türkler öyle çalıştılar ki husule gelen semerat-ı mesainin cidden şayan-ı hayret bir derecede olduğunu aşağıdaki rakamlar isbat edeceklerdir.

Üzüm: İzmir ve havalisinin son yirmi iki senelik çekirdeksiz üzüm istihsalat-ı seneviyesinin gösteren istatistik bervech-i atidir:

<u>Sene</u>	<u>Ton</u>	<u>Sene</u>	<u>Ton</u>
1903	69.100	1909	54.600
1904	36.000	1910	44.500
1905	54.700	1911	22.200
1906	27.600	1912	54.600
1907	43.200	1913	62.500
1908	57.000	1914	51.800

Harb-i Umumi Seneleri

<u>Sene</u>	<u>Ton</u>	<u>Sene</u>	<u>Ton</u>
1915	46.000	1917	28.800
1916	34.600	1918	25.900

Yunan İşgali Seneleri

<u>Sene</u>	<u>Ton</u>	<u>Sene</u>	<u>Ton</u>
1919	30.500	1921	33.900
1920	18.400	1922	37.400

Rum ve Ermeniler'in hicret-i umumiyelerinden sonra birinci sene

<u>Sene</u>	<u>Ton</u>
1923	40.300

Rum ve Ermeniler'in hicret-i umumilerinden sonra ikinci sene

<u>Sene</u>	<u>Ton</u>
1924	51.800

İşbu istatistikte görüleceği veçhile Rum ve Ermeniler'in hicretinden sonra ilk birinci senede türlü türlü müşkilata rağmen, müteşebbis Türkler'in fazla faaliyeti sebebiyle istihsal olunan çekirdeksiz üzümün mikdarı son yirmi senelik istihsalat arasında en zayıfından yüzde yüz yirmi fazla ve en yükseğinden yüzde kırk noksan olup, yirmi ki senelik istihsalat arasında vasati bir mikdar tutmak itibarıyla iyi ve mucib-i memnuniyet bir haldedir. Harp seneleri arasında dahi yalnız ilk sene bundan fazla olmuş ise de, harb-i umuminin birinci senesinden sonraki istihsalat bu mikdara hiç bir sene baliğ olmamıştır. Bahusus İzmir'in Yunan işgalinde bulunduğu senelerin hasılatı bundan çok noksandır. Son dokuz senelik üzüm istihsalatı da en yüksek mikdara baliğ olmaktadır, İstirdadı takibeden ikinci senenin hasılatı ise birinci seneden yüzde otuz fazladır ki son yirmi iki senelik istihsalat arasında emsaline pek çok tesadüf olunamayan ala bir derecede arz etmektedir.

Bu hale nazaran Rumlar'ın hicreti üzerine emval-i metruke sırasına geçen bağlar, layıkıyla ve erbabı eliyle bakılamayacağı ve vaktiyle lüzumu mikdarda amalenin tedarik edilemeyeceği düşünceleriyle çekirdeksiz kuru üzüm istihsalatımız için hasıl olan endişenin tamamen vahi ve mahalsiz olduğunu son iki senelik üzüm sahiplerinin mikdarları isbat etmiştir. Bu mahsulün ticaret kısmına gelince öteden beri üzümümüzün ehemmiyetli derecede müşterisi olan Almanya'nın müşkilat-ı maliyesi sebebiyle 1923 istihsalat mevsiminin ilk zamanlarında üzüm çekememesi ve birinci derecede üzümümüzün müşterisi olan İngiltere'de başka memleket üzümleri tarafından vaki rekabet sebebiyle fiyatlar mukaddema dahi bazı senelerde görüldüğü gibi biraz düşkün gitmiş ise de mevsim ortasından itibaren piyasa tedricen yükselerek muayyen bir hale gelmiş ve müstehlik piyasalarda rekabet-i umumiye karşısında ibraz olunan faaliyet ve cüret sayesinde 1923 senesinin nihayetinde mahsulümüzün büyük kısmı elden çıkmış bulunuyordu. 1924 Martında ise sevk olunacak üzüm kalmamış hükmünde idi.

Halbuki yeni mahsulün idrakine daha beş ay vardı. Eski senelerde ise daima mahsuller seneden seneye birbirine karışırdı. Yani yeni sene mahsulünün idrakine kadar eski sene mahsulünün tamamen denilecek derecede elden çıkması pek az vakidir. 1924 mahsulü ise ala derecede olduğu halde bir sene Almanya'nın dahi üzümümüzü müşteri bulunmamasından piyasa şayan-ı memnuniyet bir fiyatla açılmış ve bu iyi fiyatla daima devam etmiştir. Bu mahsulün büyük bir kısmı geçen sene gibi kânun-ı sani ibtidasına kadar elden çıkmıştır. Şimdi Nisan içinde henüz ihraç edilmemiş olan mikdar takriben üç bin tondan ibarettir ve yeni sene mahsulüne eski seneden hiç bir şey devretmeyecektir.

İncir: İncirlerimize gelince, bu güzel mahsulümüzün dahi Rum ve Ermeniler'in hicretinden zerre kadar müteessir olduğunu, üzüm için olduğu gibi aşağıya dercedeceğimiz son yirmidört senelik istatistikten pek iyi anlaşılmaktadır.

İzmir mıntıka-i ticariyesinin son yirmidört senelik incir mahsulü

<u>Sene</u>	<u>Yük</u>	<u>Sene</u>	<u>Yük</u>
1901	68.500	1908	105.000
1902	55.000	1909	100.000
1903	88.600	1910	168.600
1904	80.400	1911	94.000
1905	104.400	1912	103.000
1906	110.800	1913	95.000
1907	115.000	1914	80.000

*Beher yük takriben 220 kilodur.

Bu rakamlar İncir yetiştiren İzmir havalisinden İzmir'e gelen miktarlardır. Aynı mahallerden Anadolu dahiline yerli sarfiyatı için sevkolunan miktar işbu rakamlara dahil değildir. Mahaza Anadolu dahilindeki incir sarfiyatı ehemmiyetsizdir. İzmir'e gelen işbu mikdarlar, İzmir'de işlenerek Amerika'ya ve Avrupa'ya ve cüz'i mikdarda müteferrik mahallere sevk ve ihraç olunur.

<u>Sene</u>	<u>Yük</u>	
1915	70.000	Harb-i Umumi Seneleri
1916	90.000	" " "
1917	70.000	" " "
1918	80.000	" " "
1919	75.000	Yunan işgali seneleri
1920	95.000	" " "
1921	97.000	" " "
1922	128.000	" " "
1923	130.000	
1924	135.000	

Yukarıdaki rakamlarda görülüyor ki Rum ve Ermeniler'in hicretinden sonra incir mahsulünün birinci ve ikinci seneleri yirmidört senelik istihsalat arasında ekstra derecededir. Ve bu mahsul tamamen ihraç ve fûruht olunmuştur.

Tütün: İzmir havalisinde tütün istihsalatı daima müterakki bir haldedir. Rumların hicretinden evvel son 1922 tütün mahsulünün mikdarı altı milyon dokuzyüz bin kilodur. Ve o sene ziraiyat yüz yirmi bin dönüm üzerindedir. Bu ziraiyat ve istihsalatda Rumlar şüphesiz ehemmiyetle alakadar idi. Rumların

hicretinden sonra 1923'te sırf Türkler tarafından yapılan ziraiyat yüz elli bin dönümdür. İstihsalat on milyon kilodur. 1924 mahsulünün ziraiyatı üç yüz bin dönüm, mahsulün mikdarı ise yirmi beş milyon kilodur. Nefaset cihetine gelince: Maalumdur ki tütünlerimizin en nefislerinin müşterisi Amerikalılardır. Evvelce İzmir havalisinde tütün yetiştiren yirmi kadar kazadan ancak dokuzunda Amerikalılara yarayacak derecede nefis tütün çıkar, diğer on bir kazanın yetiştirdiği tütünler Amerikalıların rağbetini celbeden bir mahsul olamazdı. Son iki senenin mahsulu arasında ise Amerikalıların rağbet etmeyeceği belki yalnız bir kaza mahsulü kalmıştır. Bir de tütüncülüğe yeni başlayıp, şimdiki halde az miktarda tütün yetiştiren bir iki kaza vardır ki, bunların da mahsulleri mahal-i zira'nın intihabında ve terbiyesindeki lakaytlık dolayısıyla Amerikalıların mergubu değildir. İzmir mıntika-i iktisadiyesinde 1924 senesinde yetiştirilen yirmi beş milyon kilo gibi büyük bir miktarın şimdi Nisan içinde henüz satılmayıp müstahsil elinde bulunan miktar bir milyon kilodur.

İhracatı olmayan spekülâtör tüccar elinde de belki iki milyon kilo vardır ki, bu itibarla da yirmi beş milyonluk mahsulden daha Nisan içinde yirmi iki milyon kilosu tamamen müstehlik memleketler ve tüccarına satılmış bulunur.

Şu halde önümüzdeki mahsulün idrakine daha çok zaman varken bütün mahsul elden çıkmış olacaktır.

Halbuki, eski senelerde şimdikininkinden dörtte biri nisbetinde bile mahsul yetişirken, bunun bir kısmı satılmıyarak öbür seneye devren kalırdı.

Fiyatlara gelince: 1924 senesi mahsulünün bir kısmı ilk sırada zira' elinde çok yüksek bir fiyatla, mesela nefasetçe en yüksek sayılan mahallin tütünleri işlenememiş ve ham olduğu halde okkası üç yüz altmış kuruşa kadar satılmıştır. Bittabi, bu yüksek fiyat hehr yerde şamil değildir. Binaen aleyh bütün mahsulün üçte biri pek şayan-ı memnuniyet fiyatlar ile satıldıktan sonra tütün piyasasına arız olan durgunluk muvakkat oldu. Ahiren yine fiyatlar tedricen yükseldi. Binneticen, 1924 mahsulünün heyet-i umumiyesi müstahsillerin yüzünü güldürecek fiyatlarla elden çıktı. Ve bu mahsul yüzünden İzmir mıntika-i iktisadiyesine takriben otuz milyon lira girmiş olacaktır. Ümit edilmeyen bir neticedir. Ahiren Makedonya'nın mütehasıs tütüncülerinin de büyük kısmı İzmir havalisi tütüncü kazalarına yerleştirilmiştir ki bu muhacirinin bittabi tütün ziraatimizin kemiyetten ve keyfiyetten bir kat daha terakkisine amil olacakları derkardır...

Asl şü ciheti şayan-ı memnuniyettir: Tütünlerimizin nefaseti son senelerde çok yükselmiştir.

Zeytinyağı: Erbabınca malum olduğu üzere zeytin mahsulü bir sene çok ve ertesi az miktarda yetişir. İzmir muhit-i ticariyesinin istihsalat istatistikleri gözönüne getirilirse bu muhitin zeytinyağı mahsulünün en az beş milyon kilo, en çok otuz milyon kiloya baliğ olduğu görülür. Bu senenin mahsulü ise, yirmi beş milyon kilodur.

Bu sene bu mahsul tehirsiz olarak satılmış ve memleketten ihrac edilmiştir, halen pek az kalmıştır.

Fiyatlara gelince: Ekseriya fazla mahsul senelerinde fiyatların düşkün olması nazar-ı itibara alınarak bu sene mahsul yetişmezden evvel yeni mahsul fiyatlarının kilosu otuz iki guruş arasında olacağı tahmin edilirken mahsulün idrakine az mahsullü seneler fiyatı gibi kilosu vasati kırk beş-elli guruş raddesinde satılmıştır.

Pamuk : İhracat için İzmir muhiti Harb-i Umumi'den evvel en çok kırk beş bin balya kadar pamuk yetiştirmiş iken, Harb-i Umumi senelerinde mahsul miktarı tenzil ettikçe etmiş ve mütarekeden sonra Yunan işgali zamanında beş bin balyaya kadar düşmüş olduğu halde Yunan işgalinin son senesi olan 1922'de sekiz bin balya istirdattan sonra birinci sene yani 1923'de dokuz bin beş yüz balya, 1924'te yedi bin balya yetiştirilmiştir. (Bunun halen beş altı bin balyasını İzmir'deki iki fabrika sarfediyor.)

Fiyatlara gelince: Malumdur ki, pamuk fiyatlarının nazımı Amerika mahsulüdür. İzmir piyasası da ona tabi olarak yürümektedir.

Halı İmalatı: Yukarıda bahsettiğim vechle, İzmir mıntıka-i iktisadiyesinden Rum ve Ermenilerin hicretleriyle halıcılığımızın çok müteessir olacağı zannedilirdi. Çünkü kabil-i inkar değildir ki, halıcılığımızda Rum ve Ermenilerin mühim rolleri vardır. Binaen aleyh onların hicretinden sonra Türkler, bu ihrac metamız için ehemmiyetle çalışmışlar ve pek büyük muvaffakiyet elde etmişlerdir. İmalata ait aşağıdaki rakamlar bunu göstermektedir.

MURAT KORALTÜRK

	Harb-i Umumi'den Ewel Senevi		1919-1922 Yunanlılar'ın İşgali Zamanında Senevi	
	Arşın-ı Murabba	Tezgah Adedi	Arşın-ı Murabba	Tezgah Adedi
Kula Kazası	50.000	1.750	25.000	1.200
Gördes	1.000.000	1.000	700.000	750
Demirci	144.000	800	36.000	200

	Harb-i Umumi'den Ewel Senevi		1919-1922 Yunanlılar'ın İşgali Zamanında Senevi	
	Arşın-ı Murabba	Tezgah Adedi	Arşın-ı Murabba	Tezgah Adedi
Simav	25.000	100	30.000	150
Burdur	110.000	1.400	5.000	40
Isparta	110.000	1.800	12.000	200
Uşak	280.000	1.200	280.000	1.200
Nefs-i İzmir ve Civarındaki Çeşme, Alaçatı, Urla Kütahya (I)	45.000*	300	40.000	300
			70.000	
(Toplam)	1.834.000	9.100	1.168.000	4.590

	Teşrin-i Ewel 1922-1923 Rum ve Ermeniler'in Hicretinden Sonra		Teşrin-i Ewel 1923-1924	
	Arşın-ı Murabba	Tezgah Adedi	Arşın-ı Murabba	Tezgah Adedi
Adedi				
Kula Kazası	25.000	1.300	50.000	1.550
Gördes	900.000	800	900.000	800
Demirci	72.900	450	158.000	600
Simav	37.850	170	48.650	220
Burdur	2.000	80	55.000	700
Isparta	8.000*	750	8.000	1.280
Uşak	180.000	750	350.000	1.200
Nefs-i İzmir ve Civarındaki Çeşme, Alaçatı, Urla Kütahya(II)	-	-	-	-
(Toplam)	1.256.750	4.305	1.646.650	6.375

* Bu mahallerde halı imaline Harb-i Umumi içinde başlanılmıştır. Bu miktar Harb-i Umumi içindedir.

(1) Kütahyanın eski seneler imalat miktarlarında sehviyyet bulunması ihtimalden uzak değildir. Diğer mahaller miktarları sehviyyattan aridir.

Şu hale göre, İzmir muhit-i ticariyesi halı ticareti Rum ve Ermenilerin hicretinden sonra artmıştır. Ve seneden seneye ehemmiyetle artacağını son iki senelik mukayese göstermektedir.

Palamut : Harb-i Umumi'den akdem takriben elli bin ton ihrac edilirdi. Amele yevmiyesinin artması ve İzmir'e kadar nakliyat masarifatının fazlalığı dolayısıyla mütarekeden sonra İzmir'den uzak bazı mahallerden palamut mahsulü toplamak elverişli bir iş olmadığından oralarda mahsul toplanmamıştır. Ve bu sebeple de, ihracat tenakus etmiştir. Binaenaleyh İzmir ve havalisinin Yunan işgalinde bulunduğu son 1921 senesi ihracatı on sekiz bin beş yüz tonilato ve 1924 senesi yirmi yedi bin beş yüz tonilatodur. Mahaza bu sene palamut fiyatı haylice yükselmiş olduğundan bu piyasaya göre İzmir'den uzak mahallerde dahi, palamut mahsulünü toplamak elverişli bir iş sırasına geçecektir. Şu halde sene-i atiden palamut istihsalat ve ihracatının artacağı şimdiden hesaba alınabilir. Çünkü kabiliyet ve esbab mevcuttur.

Meyankökü: İhracat Harb-i Umumi'den evvel son senede, yani 1924'te onbir bin tonilato Yunanlılar zamanında, yani 1921'de on bin beşyüz tonilato ve 1924'te ondört bin tonilatodur.

Meyanbalı: İhracatı 1914'te bin tonilato, 1921'de yalnız yüz elli tonilato, 1924'te altıyüz tonilatodur. Kapalı bulunan bir büyük fabrikanın açıldığında meyan balı imalatı ve ihracatı bir misilden fazla tezayüd edecektir.

Bakla, Arpa: İstihsalatımız, Harb-i Umumi'den evvel ehemmiyetli bir derecede iken Harb-i Umumi içinde ve mütareke zamanlarında haylice tenakus etmiştir. Binaenaleyh Yunan işgali zamanında dahi bu mevaddan yapılan ihracat, gayet cüzdür. İstirdaddan sonra tedricen istihsalat ve ihracat artmaktadır. Harb-i Umumi'den evvel senede azami yüz kırk dört bin ton arpa, otuz üç bin ton bakla ve asgari de bu mikdarların yarısı kadar ihracat vaki olurdu. 1921'de, bakla ihracatı iki yüz yirmi beş ton, arpa bin yüz atmış beş tondur. 1924'te ise bakla ihracatı iki bin ton, arpa ihracatı iki bin yüz elli tondur. Bu sene bakla, arpa ziraatı, sene-i sabıkaya nisbetle çok fazladır ve bunların istihsalatının seneden seneye artarak, Harb-i Umumi'den evvelki mikdara vasil olacağı anlaşılmaktadır.

İzmir muhit-i iktisadiyesi ahval-i ziraiyye celb ve iştirasına da rağbet çoğalmıştır. Bu sene sene-i sabıkaya nisbetle pamuk ziraatı yüzde altmış ziyadedir. Hububat ziraatı takriben yüzde kırk elli raddesinden fazladır. Hava müsait gitmektedir. Afyon ziraatı, sene-i sabıkanın iki mislidir. Tütün ziraatı için geçen seneki kadar istihzarat mevcut iken tesirat-ı hevaiyeden tütün fidanlarının biraz bozulmuş olması sebebiyle bu sene ziraatin geçen seneden yüzde yirmi noksan olacağı tahmin kılınıyor. Hulasa, 1922 senesi mahsulatının İzmir

ihracatında memlekete kırk milyon Türk lirası girmişken, 1924 senesi mahsulatının İzmir ihracatında memlekete takriben seksen milyon Türk lirası girecektir. Kırk milyon Türk lirasının o vakit muadili, vasati bir hesapla yirmi iki milyon dolar idi. Seksen milyon Türk lirasının bu sene muadili, vasati kırk üç milyon dolardır.

İzmir'in İthalat Ticareti :

Rum ve Ermenilerin hicretinden sonra toptan muamele yapan büyük manifatura mağazaları Musevilere ait üç beş yüz adetden ibaret kalmıştı. Zira İzmir'de manifaturacılık hemen Ermenilere mahsus bir iş gibiydi. Çok şayan-ı şükrandır ki, İzmir'in Yunanlılardan istirdadını müteakip dahilden müteşebbis Türkler İzmir'e gelerek ehemmiyetli sermayelerle manifatura ticaretgahları açdılar. Toptan büyük muamele yapmak üzere Türkler tarafından yeni açılarak Ticaret Odası'na kayd olunan manifatura ticaretgahlarının adedi elli dörde baliğ olmuştur. Bunlar ilk zamanlarda Avrupa fabrikalarından İstanbul vasıtasıyla mal celb etmekte iken tedricen Avrupa ile doğrudan doğruya muarrefe peyda etmişlerdirve halen mallarını Avrupa'dan getirmektedirler ve bir çokları Avrupa fabrika ve ticaretinden mühim krediler temin etmişlerdir. El-yevm İzmir manifatura ticarethaneleri Anadolu'nun öteden beri manifaturasını İzmir'den çekmeye alışmış kısmının ihtiyacatını te'min ediyor.

Keza toptan muamele yapmak üzere istirdaddan sonra Türkler tarafından otuzbeş kahve, şeker, pirinç gibi emtia satan kantariyye ticarethanesi ve sekiz büyük hırdavat mağazası, oniki mensucat-ı dahiliyye mağazası, dokuz halı ihracat ticarethanesi, üç yüz on yedi mahsulat-ı dahiliyye işleriyle mütevaggil ticarethane, otuzaltı kutu, yağ, makarna fabrikası te'sis ve küşad olunmuştur. Esasen Rumlar tarafından işletilmekte olan dakik fabrikaları halen muntazaman bir Türk eliyle işletiliyor. Bir çok sanayi için yeni yeni teşebbüsler mevcuttur. Bakkal mağazaları, küçük esnaf ticaretgahları yukarıda arz ettiğim hesaplarda dahil değildir. Küçük esnaf mağazalarının adedi her halde Harb-i Umumi'den ewelki adedinden daha çoktur.

Velhasıl İzmir muhit-i ticariyyesinin ahval-i iktisadiyyesinden daima asar-ı salah ve terakki pek bariz bir surette nümayan olmaktadır. Buna bir de bundan sonra Hükümet-i Cumhuriyyemizin maddi muavenetlerinin tezauf-ı inzınam edilecektir. Çünkü Hükümetimizin memleketin ziraat, ticaret ve sanayi'ne hizmet edecek umur-i nafiaya müteallik sene-i hazıraya ve atıye aid teşebbüsat ve projeleri daha vasi ve amelidir.

19 Nisan 1925

İzmir Ticaret Odası Reisi
Alaiyelizâde Mahmud

DİPNOTLAR

- (1) Carlo M. Cipolla, **The Economic History of World Population**, 5. bs., Penguin Books, Middlesex, 1970.
- (2) Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, 2.bs., Dergah yay., İstanbul, 1994, s.135-137.
- (3) Kemal Arı, **Büyük Mübadele -Türkiye'ye Zorunlu Göç- (1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1995.
- (4) Anılan dönemde İzmir'in iktisadi tarihine ilişkin araştırmalar için bkz. Yaşar Aksoy, "İzmir'de İlk Ulusal Tüccarlar ve Ticaret Odasının Öyküsü", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.I/3 (İzmir 1993), s.47-65; aynı yazar, "İzmir'de İlk Ulusal Sanayiciler ve Sanayi Odasının Kuruluşu", **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu**, Akademi yay., İzmir, 1994, s.197-214; Kemal Arı, "Türk Kurtuluş Savaşı'nın Bitiminde İzmir'in Genel Ekonomik Durumu", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.I/3 (İzmir, 1993), s.29-46; Musa Çadırcı, "Tanzimat Döneminde İzmir", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, I/ 3 (İzmir 1993), s.73-87; Tefik Çavdar, "Mütareke ve Milli Mücadele Döneminde Osmanlı Ekonomisi ve İzmir", **1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı, İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu**, İzmir Ticaret Odası yay., İzmir, 1985, s.121-140; Oktay Gökdemir, "XIX. Yüzyılın Sonunda İzmir ve Çevresinde Tütün Kaçakçılığı", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, I/3 (İzmir 1993), s.323-333; Melih Gürsoy, "İzmir Sanayinin Geçmişi ve Bugünü", **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu**, Akademi yay., İzmir, 1994, s.123-133; Mübeccel B. Kıray, "Az Gelişmiş Memleketlerde Şehirleşme Eğilimleri: Tarihsel Perspektif İçinde İzmir", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Sayı:3 (Ankara, 1971), s.465-498; Mübahat S. Kütükoğlu, "İzmir Rihtımı İnşaatı ve İşletme İmtiyazı", **İÜ Ed. Fak. Tarih Dergisi**, Sayı: 32 (İstanbul, 1979), s. 495- 558; aynı yazar, "Osmanlı Dış Ticaretinin Gelişmesinde İzmir Limanı ve Gümrüklerinin Rolü", **1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı, İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu**, İzmir Ticaret Odası yay., İzmir, 1985, s.99-120; aynı yazar, "İzmir Ticaret Odası İstatistiklerine Göre XX. Yüzyıl Başlarında İzmir Ticareti", **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu**, Akademi yay., İzmir, 1994, s.25-37; Abdullah Martal, "16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Ticaret ve Sanayinin Gelişimi", **Üç İzmir**, Yapı Kredi yay., İstanbul, 1992, s.265-271; aynı yazar, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir'in Sosyo-Ekonomik Yapısında Gerçekleşen Değişmeler", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, I/3 (İzmir 1993), s.117-131; Bülent Varlık-Cavit Yamaç, "İzmir Ticaret Odasının 100 Yılı", **1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı, İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu**, İzmir Ticaret Odası yay., İzmir, 1985, s.218-230; Şerife Yorulmaz, "XIX. Yüzyılda Kozmopolit Bir Ticaret Kenti: İzmir", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, I/3 (İzmir 1993), s.133-148.
- (5) Bkz. Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Türk Tarih Kurumu yay., VII. Dizi, Sa. 98, Ankara, 1994, s.142, 171; Eldem'in vefatından sonra yayınlanan bu kitabın çekirdeğini oluşturan bildiri ise rapora ilişkin hiç bir atıf yoktur. Bkz. Vedat Eldem, "Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşı'nın Ekonomik Sorunları", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler-Tartışmalar (8-10 Haziran 1973)**, Editör: Osman Okyar, Hacettepe Üniversitesi yay., Ankara, 1975, s.373-405.
- (6) M. Zeki, **Mantıkamızın Kitabı: Güzel İzmir ve İzmir İktisadi Mantığının Tabii Hazineleri; Ticari, Sınai ve Mali Vaziyeti**, I, İzmir Ticaret ve Sanayi Odası yay., İzmir, 1930, s.200.
- (7) **A.g.e.**, s.205.
- * **İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası Mecmuası**, Yıl: 41, Sayı:5 (Mayıs 1925), s.872-877.